

Archeologische monumentenzorg in 2021

door Alexander Jager

Bij sommige archeologische onderzoeken wordt veel vondstmateriaal geborgen. Vaak is slechts een deel daarvan de moeite waard om te bewaren in een archeologisch depot. Over het algemeen zijn dit geen al te forse objecten. Het opgeslagen materiaal moet hanteerbaar blijven. Anders is dit met de grote bouwfragmenten die bij het onderzoek in 2016 ter plaatse van de parkeergarage in Brunnepe aangetroffen zijn.

Tijdens werkzaamheden voor de parkeergarage daar is een stenen constructie van een oude uitwaterings- of schutsluis uit 1868 aangetroffen. Na archeologisch onderzoek is het achtergebleven deel van de sluis partieel gesloopt en zijn de resten tijdelijk opgeslagen bij de Gemeentewerf. De restanten bestaan uit stenen en metalen onderdelen.

De gemeente heeft enkele jaren gezocht naar een passende herbestemming van de sluisresten. Door bemiddeling van de Stichting Behoud Erfgoed Brunnepe zijn de beheerders van het Gemaal Kampen bereid gevonden om de resten op hun terrein te stallen. Het Gemaal Kampen dateert uit dezelfde tijd als de schutsluis. Op de werf van het gemaal zullen de sluisresten over enige tijd tentoongesteld worden.

Ook dit jaar zijn weer verschillende archeologische onderzoeken uitgevoerd. Begin dit jaar is een grote opgraving verricht ter plaatse van Reeve, dat inmiddels geen plangebied meer is, maar dorp in aanbouw. Hier is de zogenaamde 'vindplaats 7-Noord' opgegraven, een voormalige terplotatie. In 2020 heeft ADC ArcheoProjecten de zuidelijke tegenhanger onderzocht (vindplaats 7-Zuid). De gemeente Kampen heeft een uitgestrekt veengebied. Over de middeleeuwse ontginning hiervan is maar weinig bekend. Het onderzoek naar vindplaats 7 vormt dan ook een primeur, omdat dit de eerste keer is in de gemeente dat een historische veennederzetting onderzocht wordt.

IJsselmuiden, Gemeentewerf. De in 2016 geborgen stenen fragmenten van de sluis aan de Noordweg. Foto: A. Jager.

Zalk, Erf 4 en Erf 5

Het pittoreske dorp Zalk is gelegen in het zuidwestelijke deel van het gemeentelijk grondgebied, op een aflopende flank van de Veluwe. Bewoning was hier vanaf het Laat-Paleolithicum tot ver in de Late Bronstijd mogelijk. Nadien was het gebied langdurig onbewoond tot de Middeleeuwen, toen herbewoning plaatsvond.

In het westelijke deel van Zalk zijn Erf 4 en Erf 5 gelegen, waar de realisatie van 23 woningen is gepland. Het plangebied heeft de Zalkerdijk aan de noordzijde en de Brinkweg aan de zuidzijde. De nieuwbouwlocatie heeft een omvang van ongeveer 2,3 hectare en is momenteel grasland. Zalk heeft een oude historie en de bodem ter plaatse van het plangebied bevat mogelijk archeologische resten. Omdat de planrealisatie de eventueel aanwezige resten kan schaden, is een verkennend archeologisch onderzoek naar de locatie uitgevoerd.

Als gezegd was bewoning tot de Late Bronstijd mogelijk. Toen verslechterden de landschappelijke condities om hier te wonen vanwege stijging van het grondwaterpeil. Met het aflopen van de ijstijd, ongeveer 12.000 jaar geleden, smolten veel gletsjers en rees het waterpeil van de Noordzee. Aanvankelijk verliep die stijging snel, maar nadat omstreeks 4400 voor Chr. het meeste

landijs grotendeels weggesmolten was, verliep het rijzen van de zeespiegel in trager tempo.

Vanaf 4400 voor Chr. 'vernatte' weliswaar het laaggelegen deel van Nederland, waaronder het gebied van Kampen, maar vond ook veen- en moerasvorming plaats. Geleidelijk zou het ruwweg ter plaatse van het IJsselmeer gelegen moerasachtig complex van venen en meren (Almere) transformeren in een tweetal zeeën, namelijk de Zuiderzee en de Waddenzee. Als gevolg van een reeks stormvloedten tussen 1164 en 1248 ontstond de Zuiderzee. Enige tijd later, in de jaren 1285-1287, veranderde het duinoever-complex tussen de kustzone van de provincies Friesland-Groningen en de Waddeneilanden in de Waddenzee.

Stijging van het grondwaterpeil had dus een groot deel van het gebied van de huidige gemeente Kampen veranderd in een veenstreek. Ook rond Zalk was dit het geval.

Eeuwenlang is de IJssel een belangrijke landschapsvormer in het Kamper grondgebied geweest. Zalk is gelegen op de zuidelijke oever van de rivier. Doordat de IJssel rond 550 (weer) verbinding kreeg met de Rijn, nam het waterdebiet van de rivier toe. Vooral vanaf 900. Bij Zalk werd vanaf de Vroege Middeleeuwen een oeverwal gevormd, die op den duur zowel bewoonbaar als geschikt voor agrarische exploitatie was. Mogelijk werd vanaf ongeveer 1050 een begin gemaakt met de ingebruikname ervan. Bewoning was vooral gericht op het oeverwalcomplex, van waar de bewoners het omringende gebied, inclusief de veenstreek, in ontginning brachten.

De naam 'Zalk' is te herleiden tot een oude waternaam. Het dorp duikt in 1213 voor het eerst op als *Santlike*. Het suffix in dit toponiem is afgeleid van het woord 'leek', dat watertje betekent. Zalk had ooit een tufstenen kerk, waarvan de toren nog over is. Dit bouwdeel dateert uit het begin van de 13de eeuw. Van de oudste bewoning van Zalk is niet veel bekend. Het dorp vertoont een es-achtige structuur. Een kruisend wegenstelsel vormt hierbij de dorpskern, met boerderijerven langs de wegen. Aan de rand van het dorp was een forse brink gelegen. Esdorpen zijn onder meer bekend uit Drenthe, Twente en Salland. Het dorpsstype ontstaat in de Laat-Merovingische-Karolingische Tijd (ongeveer 7de-8ste eeuw). Wanneer van Zalk voor het eerst de verkaveling wordt vastgelegd, op de kadastrale minuut uit 1811, is de Brink omringd door bebouwing en lijkt deze centraal te liggen. Oorspronkelijk lag de brink ook hier aan de dorpsrand.

Op de erven vond gemengde bedrijfsvoering plaats. Op de grote hoven werd vee gehouden en vond tuinbouw plaats. Wat verderaf waren private akkers

gelegen. Tijdens de Middeleeuwen was Zalk omringd door niet-ontgonnen gebied. Vee werd op de brink verzameld om het vanaf hier naar die 'woeste' gronden te leiden. In de 12de-13de eeuw ontstaan gemeenschappelijke akkers, de essen. Het gemeenschappelijke land van Zalk wordt in 1398 aangeduid als 'Meente'.

Wat betekenen de landschappelijke ontwikkeling en de dorpsgeschiedenis voor Erf 4 en Erf 5? Het plangebied is gelegen op de oeverwalzone van Zalk. Onder de fluviatiele afzettingen is mogelijk een veenpakket aanwezig dat de pleistocene bodem, bestaande uit dek- en/of rivierzanden, afdekt. Tijdens het Pleistoceen, en mogelijk het Vroeg-Holoceen, kunnen op het pleistocene zanddek rivierduinen zijn afgezet. Op deze zandgronden, het eerste mogelijke archeologische niveau, was bewoning vanaf het Laat-Paleolithicum tot ver in de Late Bronstijd mogelijk. Als gevolg van veenvorming moeten eventuele bewoners verdreven zijn. Het tweede archeologische niveau wordt gevormd door de fluviatiele afzettingen - met eventuele bewoningsresten van de mens - uit de Middeleeuwen en Nieuwe Tijd. De te verwachten archeologische resten in het tweede niveau bestaan uit resten van boerderijerven met bijbehorend akkerland.

Om na te gaan of de realisatie van de nieuwbouw schade kan toebrengen aan eventueel aanwezige archeologische resten is een verkennend booronderzoek uitgevoerd. De verstoring ten behoeve van de nieuwbouw zal ruim boven de 2 meter blijven. Het eerste archeologische niveau is wellicht 4 à 5 meter diep gelegen en vormde dan ook geen uitgangspunt voor het onderzoek. Zodoende zijn de boringen geplaatst met een maximale diepte van 2 meter. Het onderzoek omvatte vijftien boringen.

Een drietal boringen kon niet volledig uitgevoerd worden. Boring 3, 4 en 7 zijn respectievelijk op 10, 60 en 120 centimeter beneden maaiveld gestuit. De bovengrond bestaat hier uit opgebrachte grond. Alleen in boring 7 zijn wat puinresten aangetroffen. De gestuite boringen zijn waarschijnlijk geplaatst op vloeren en/of funderingen en/of bouwpuin. Op deze plek is ter hoogte van deze boringen de bebouwing recent gesloopt. Er zijn archeologische indicatoren aangetroffen in het plaggendek bestaande uit houtskool (enkele spikkels), baksteen en leisteen.

Het westelijke deel is overwegend ruim boven 2 meter NAP gelegen (boringen 1 tot en met 8, 10 en 11). Het westelijke deel (boringen 9, 12 tot en met 15) is overwegend beduidend lager gelegen dan 2 meter NAP. Door activiteit van de rivier is de top laag van de planlocatie gevormd.

Vóór het ontstaan van de IJssel in zijn huidige gedaante was het stroomge-

bied onderdeel van een veengebied. De IJssel is tijdens de Vroege Middeleeuwen ontstaan, zo rond 550 na Chr.

De diepte waarop de natuurlijke ondergrond (C-horizont) van het tweede niveau (Middeleeuwen/Nieuwe Tijd) is aangetroffen, ligt op 60 à 90 centimeter beneden maaiveld (0,96 à 1,62 meter +NAP). De C-horizont bestaat voornamelijk uit duin-op-oever-op-beddingafzettingen.

De bedding- en oeverafzettingen zijn het gevolg van sedimentatie door de IJssel. Hiernaast zijn de rivierduinzanden afkomstig van drooggevallen zandbanken binnen de IJssel-stroomgordel.

In de niet gestuute boringen zijn bruine enkeerdgronden (of resten ervan) aangetroffen.

Op de C-horizont van het tweede niveau ligt vanaf 60 à 90 (0,96 à 1,62 meter +NAP) zwak siltig of kleiig, goed gesorteerd, matig fijn zand dat wijst op rivierduinafzettingen. Omdat de rivierduinafzettingen op oeverafzettingen en beddingafzettingen liggen, zijn deze rivierduinafzettingen niet ouder dan de Vroege Middeleeuwen. Toen zijn lokaal nog (Holocene) rivierduinen gevormd langs de nog jonge IJssel, toen er zand opwaaide van actieve zandbanken die regelmatig droogvielen. Waarschijnlijk liggen onder de maximale boordiepte kom- en veenafzettingen.

De grond in het plangebied is bemest met plaggen. Hierdoor is een dikke A-horizont ontstaan die maximaal 90 centimeter dik is, met een gemiddelde dikte van 60 centimeter. Voor een deel zijn de rivierduinafzettingen niet zichtbaar aanwezig, maar zijn deze geheel door het plaggendek heen gewerkt, zodat dit bodemtype te typeren is als bruine enkeerdgrond. De plaggenbemesting is in de Veluwe begonnen in de 15de-17de eeuw. Naar alle waarschijnlijkheid geldt dit ook voor Zalk en omgeving.

Als resultaat van het booronderzoek zijn duidelijk akkerlagen aangetoond. Eventuele archeologische resten onder dit plaggendek zijn waarschijnlijk goed geconserveerd. Aanwezigheid van bewoningsresten uit de Middeleeuwen-Nieuwe Tijd is weliswaar niet aangetoond, maar geenszins uitgesloten. Voor het tweede archeologisch niveau geldt op de gemeentelijke archeologische waardenkaart een middelmatige verwachting, die dan ook gehandhaafd blijft. Vanaf de Middeleeuwen tot ongeveer 1825 is bebouwing beperkt gebleven tot de dorpskern, met enkele hier rondom verspreid gestichte boerenerven. Ingeschat wordt echter dat de geplande werkzaamheden geen vindplaatsen, in de vorm van die verspreid gelegen boerenerven, zullen beroeren gezien de geringe trefkans.

's-Heerenbroek, Zwolseweg-Schoolsteeg

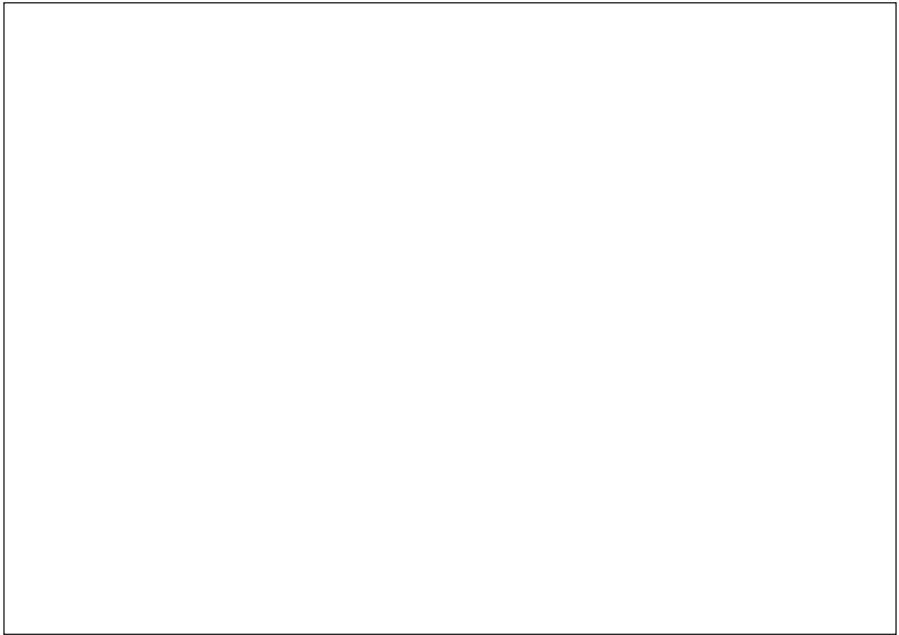
Tot het grondgebied van de gemeente Kampen behoort ook het westelijke deel van de polder Mastenbroek, de eerste rationeel verkavelde polder van Nederland. Die ontginning begon in 1364. Zowel het dorp 's-Heerenbroek als het dorp Mastenbroek zijn geheel of gedeeltelijk in deze polder gelegen. Het oostelijke deel van de polder Mastenbroek behoort echter tot Zwolle. De dorpskern van 's-Heerenbroek is ten zuiden van de polder Mastenbroek gelegen.

Het ontstaan van 's-Heerenbroek is nauw verbonden met de ontginning van de polder Mastenbroek. Onder 'broek' wordt een laag en drassig stuk land begrepen, een omschrijving die zeer toepasselijk is op 's-Heerenbroek. Verschillende rechthebbenden mochten het nieuwe poldergebied exploiteren. Eén van hen was de bisschop van Utrecht, die hier een aantal pachters aanstelde, die zich onder meer langs de latere Zwolseweg in 's-Heerenbroek vestigden. Tot 1800 werd 's-Heerenbroek door Zwolle bestuurd, maar in 1811 ressorteerde het dorp onder de gemeente Zwollerkerspel. Bij de opheffing van deze gemeente in 1967 werd 's-Heerenbroek aan IJsselmuiden toegevoegd. Het dorp is een zogenaamd lintdorp en ligt voor het grootste deel aan de Zwolseweg. 's-Heerenbroek bestaat uit de buurten De Kroon, De Bisschopswetering en De Schoolsteeg. Het meest oostelijke deel van 's-Heerenbroek is Veecaten.

In de nabijheid van 's-Heerenbroek, ten zuiden van de Zwolseweg, heeft de Roelofs Groep een persleiding gepland. De lengte van het tracé bedraagt 618 meter. Het beginpunt ligt in het noordoosten aan de Zwolseweg (N764) en de bebouwing van 's-Heerenbroek. Vanaf hier loopt het tracé ten zuiden van de N764 naar de Schoolsteeg in het westen, waar het aansluit op een bestaande persleiding. Voor het plangebied gelden archeologische verwachtingen, zodat de Roelofs Groep aan Hamaland Advies opdracht heeft gegeven om een archeologisch onderzoek uit te voeren in het geplande tracé.

De planlocatie ligt in een gebied met rivierafzettingen van de Formatie van Echteld, bestaande uit rivierklei op rivierzand. Er is geomorfologisch gezien sprake van een doorbraakwaai en in het centrale deel ligt het plangebied in een zone met een laagte zonder randwal. De bodem bestaat uit overslaggronden die vanwege dijkdoorbraken ontstaan zijn. Van oudsher kende het grootste deel van het plangebied een agrarisch gebruik. In 1488 waren in 's-Heerenbroek onder meer 28 mudden roggeland (ruim 14 hectare) gelegen (een Overijsselse mud was 0,53 hectare).

Met de dusver ter beschikking staande gegevens viel niet vast te stellen wat de omvang, diepteligging en kwaliteit van de eventueel aanwezige archeolo-

's Heerenbroek, Zwolseweg-Schoolsteeg. Overzicht van het plangebied. Bron: Hamaland advies.

gische waarden is. Binnen het plangebied zijn geen bekende archeologische waarden aanwezig. In de directe omgeving van het plangebied zijn geen archeologische vondsten gedaan.

Om na te gaan of de bodem van het plangebied gelaagdheden met archeologische resten zou kunnen bevatten, is over een lengte van 608 strekkende meter van het leidingtracé een zevental verkennende boringen gezet met een interval van 100 meter. Door middel van dit onderzoek wordt vastgesteld of de bodem is verstoord en welke geomorfologische eenheden hier aanwezig zijn.

Het onderzoeksgebied is gelegen in een komvlakte waarin vanaf de prehistorie een dik veenpakket (Hollandveen) is ontstaan dat bedekt wordt door ongerijpte komafzettingen en een pakket met overslaggronden (Formatie van Echteld). De top van het veenpakket bevindt zich op dieptes variërend van 115 tot 160 centimeter beneden maaiveld. De top van de komafzettingen boven het veenpakket is aangetroffen op dieptes variërend van 50 tot 120 centimeter beneden maaiveld. De overslaggronden zijn aangetroffen vanaf 25 tot 70 centimeter beneden maaiveld.

In de 13de eeuw is bedijking ter hoogte van 's-Heerenbroek tot stand geko-

